

Сойчук Р. Л.,

кандидат педагогічних наук, доцент,

докторант Інституту проблем виховання НАПН України

Постановка проблеми. В умовах сьогодення суспільству необхідна цілісна державна об'єднана ідеологія і духовно-культурна політика усього суспільного життя та формування на усіх рівнях соціокультурного середовища. Завдяки культурі формується творчий інтелект та висока духовність нації, її інтелектуальний потенціал, що є необхідною умовою розвитку громадянського суспільства. За цих умов набуває особливої гостроти проблема виховання справжнього громадянина, тобто особистості зі сформованою позитивною адекватною національною самооцінкою, здатної гордитися своєю державою та національною приналежністю до свого народу, його духовних надбань, яка виконує свої громадянські обов'язки, активна в суспільному житті, захищає свої права, переконання, інтереси та у своїй поведінці керується демократичними принципами.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз наукових і літературних джерел засвідчує актуальність проблеми виховання національної гордості особистості, а саме: простежуються окремі аспекти проблеми в дослідженнях ідеологів українського націоналізму та провідників ідеї української державності (М. Грушевський, Д. Донцов, В. Липинський, І. Франко та ін.), а також у працях, присвячених феномену ментальності українців, становленню української національної ідеї (В. Антонович, О. Воропай, С. Маланюк, І. Огієнко, Ю. Римаренко та ін.); теоретичні основи проблеми національної гордості розкрито в дослідженнях природи етносу та нації М. Бердяєва, Ю. Бромляя, Л. Гумільова, а також у працях науковців із формування та становлення національної держави (О. Погорілий, О. Нельга, Й. Сележан та ін.); в історії педагогічної думки проблема національної гордості знайшла своє відображення у працях Г. Ващенко, М. Драгоманова, І. Огієнка, С. Русової, Г. Сковороди та ін.

Метою цієї статті є з'ясування в ретроспективі ставлення української інтелігенції до питання національної гордості задля визначення місця й ролі актуальності проблеми на різних історичних віхах українського народу та визначення сутності національної гордості особистості в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Досвід високо розвинутих країн, зокрема Японії, засвідчує потребу орієнтації особистості на одухотворення її діяльності. Незважаючи на складні своєрідні умови розвитку, суспільство, зберігаючи та захищаючи національну самобутність свого народу, спадкоємність поколінь, національну гідність і приналежність до своєї нації, пишаючись своїми духовними й моральними надбаннями, зуміло досягнути найвищих ступенів прогресу.

Український народ наділений ознаками високого одухотворення, завдяки яким віками живуть і передаються з покоління у покоління такі благородні якості, як любов до рідної землі, дому, родини, батьківщини, світлої пам'яті своїх предків, до рідної мови, культури, історії, відчуття приналежності до свого народу, усвідомлення себе його кров'ю та плоттю, прагнення пізнати, зберегти й передати його духовні надбання у спадок своїм нащадкам. Адже любов до нації – найвища політична чеснота, яка лежить в основі ідеалу свідомої відданості нації. Нація має спільну історію та долю. Саме долі відводиться унікальна роль, можливість до трансцендентальності, до вічності, оскільки ми «живемо» в пам'яті й судженнях нащадків. Доля нації завжди славетна, як і її далеке минуле і повинна, нація, постійно оновлювати свій дух у сучасний період сьогодення, враховуючи передумови свого перетворення [3].

Значення історії, роль минулого та сформованість національної гордості у процесі становлення нації відображено у висловлюваннях Ренана щодо нації, яка як і особа – результат довгих зусиль, жертв і самовідречень. Вона як культ предків – найвідповідальніший з усіх; бо такі предки зробили нас такими, якими ми є тепер. Героїчне минуле, великі люди, справедлива слава – ось головний капітал, на якому ґрунтується національна ідея. Мати спільну славу в минулому, спільні бажання в майбутньому, здійснити разом великі вчинки, бажати їх і в майбутньому – ось головні умови для того, щоб бути народом [4]. Почуття національної гордості – одне з моральних почуттів, виступає регулятором морального самовдосконалення особистості як представника певної національної спільноти. Воно виникає внаслідок усвідомлення особистістю досягнень свого народу у світовому просторі. Національна гордість базується на минулому й сучасному героїчному житті українства, на розумінні актуальних проблем своєї батьківщини та спонукає націю мати волю до самобутності й утілення національної ідеї.

Українська інтелігенція в різні історичні періоди вважала почуття національної гордості як визначальну морально-духовну силу щодо формування національної свідомості українського народу, становлення національної ідеї та виборювання незалежності держави. Варто відзначити, що найвищим щаблем українства, проявом української шляхетності є інтелігентність, властива еліті народу. Якщо говорити про шляхетність, то її варто розглядати у двох площинах: наявність у народу свого аристократичного прошарку, своєї владної еліти та ототожнення шляхетності з духовним аристократизмом, з природною інтелігентністю цілого народу. І як справедливо зазначає С. Лур'є, що народна інтелігенція завжди в усі часи існувала у народі... Саме національній інтелігенції видатний педагог О. Духнович відводив визначальну роль сіяти зерна народних здобутків у середовищі памолоді й самовіддано служити у справі визволення свого народу та нести відповідальність за долю своїх дітей. З цього приводу відомий соціолог Юрій Левада подає таке тлумачення поняття інтелігенція: «Вона ...містить щось інше і більше, ніж „верства” або „соціальна група”, це водночас і соціальна функція, роль, причому уявлена як місія, оточена ореолом обов'язку та жертвності. Це не просто група освічених людей, але якась спільність, яка бачить сенс свого існування в тому, щоб нести плоди освіченості (культури, освіти, політичної свідомості тощо) в народ, і яка вподібне це завдання священної (принципально-історичної) місії» [3, с. 156].

У роки національно-визвольної боротьби народу України, ще в козацьку добу, високо пошановувалося Запорозьке козацтво, як утілення чеснот справжнього українця, мужнього, гордого й незламного та безкорисливого захисника скривджених і знедолених. Козак поважав свій рід, гордився своїм походженням і приналежністю до українського народу, його минулим і сьогоденням, сповнювався великою любов'ю до рідної землі та прагненням захищати інтереси українства та власної віри. У часи козацтва визначальну роль з пробудження національної свідомості українського народу відіграли науково-освітні центри, які діяли у той час. «...необхідно виховати почуття єдності всіх українців, розкиданих поміж чужинцями, переконати, що Україна для них є єдиною матір'ю» [4, с. 35]. Програми навчальних закладів складалися з метою розбудити національні почуття українського народу, а саме виховати національну гордість та самоповагу.

Також у працях великого гуманіста і народного вчителя, письменника і філософа Григорія Сковороди відображено, зокрема у педагогічній концепції, ідею виховання високоморальної людини з почуттям любові до Вітчизни, з шанобливим ставленням до свого народу, його культури. Він засуджує верхівку суспільства, яка виховувала молодь за іноземними еталонами, зневажливо ставилася до свого народу, всіх національних здобутків, рідної мови тощо. Г.

Сковорода глибоко був переконаний у невичерпній духовній силі українського народу, його високоморальних якостях і талантах, адже щастя людини у пізнанні себе, «кожен має пізнати свій народ, а в народі – себе», у пошуках себе у своїй країні, на своїй землі задля сумлінної праці на користь громаді, з реалізації свого природного покликання.

У почутті гордості за свій народ, його культури та історії, у палкій любові та шанобливому ставленні до усіх надбань українського народу, зокрема рідної української мови, О. Духнович убачає потужну силу, яка спроможна вивести свій народ з культурної відсталості на рівень цивілізованої нації, сприяти її національному самоствердженню. Культурно-громадський діяч О. Духнович першим теоретично і практично довів потужність народної педагогіки як золотого фонду педагогіки наукової. Видатний педагог виступає проти національного нігілізму та манкуртства. Влучними з цього приводу є такі його рядки:

«Хто своє не любить,
А за чужим гине, -
Той своє загубить,
Чуже не досягне».

Популяризатор українського виховання у байці «Проти стидливців свого народу» висміює зрадників і перевертнів, які захоплені жадобою особистих вигод та цураються рідного народу. Таку ж думку висловлює видатний діяч і щодо тих, хто зневажає українську мову та зрікся своїх близьких і рідних, проте серце самого письменника сповнене любов'ю та повагою до свого чесного роду, що й відобразилося у відомому вірші-клятві «Вручення»:

«Я русин був, є і буду,
Я родився русином.
Чесний мій рід не забуду,
Останусь його сином».

Такої ж позиції дотримувався і засвідчував її свого часу П. Куліш: „Не жалогідний народ приєднався у XVII столітті до московського царства. Він переважно складався з характерів самостійних, гордих усвідомленням своєї людської гідності, він у своїх нравах і поняттях зберігав і зберігає начало вищої громадянськості; він дав Росії безліч енергійних діячів, вплив яких сприяв розвитку державної сили українського народу” [2, с. 476]. Проте водночас відбувалася атрофія національної свідомості власне українців стосовно свого народу, так би мовити - трансформація у бік набуття рис громадянська імперії.

Український фольклор яскраво відображає емоційно-педагогічну дію народу. М. Гоголь у статті «Про малоросійські пісні» з гордістю зазначає: «Покажіть мені народ, у якого було б більше пісень. Наша Україна дзвенить піснями», адже у пісні відображена «... народна історія, жива, яскрава, сповнена барв, істини, історія, яка розкриває все життя народу» [5, с. 25]. І таких пісень, створених українським народом, за підрахунками науковців понад 200 тисяч.

Про духовні скарби українського народу, в яких відображається велич і слава минулих віків, відзначає у своїй педагогічній спадщині і відомий діяч, шанувальник української культури М. Добролюбов. Так, він підкреслює, що малоросія – дуже багата на чудові пісні, які прославляють козацьке завзяття і ніжні родинні почуття. Видатний син російського народу акцентує увагу на мистецькій силі та величі української пісні, що заслуговує на велику пошану, а саме: «...у пісні вилилася вся минула доля, весь справжній характер України; пісня і дума становлять там народну святиню, краще добро українського життя, в них горить любов до батьківщини, виблискує слава минулих подвигів; у них дихає чисте, ніжне почуття жіночої любові, особливо любові материнської; в них же виявляється і та тривожна оглядка на життя, яка змушує козака, вільного від битви, «шукати свою долю». Усе коло життєвих насущних інтересів охоплюється у пісні, зливається з нею, і без неї саме життя стає неможливим» [5, с. 24].

Питання виховання національної гордості особистості простежується в дослідженнях ідеологів та провідників ідеї української державності (В. Винниченко, М. Грушевський та ін.). Зокрема видатний історик, громадський діяч М. Грушевський підкреслював винятковість значення формування почуття приналежності до свого народу та шанобливості ставлення членів спільноти до своєї рідної мови, історії, надбань культури, традицій, звичаїв у процесі консолідації української нації навколо національної ідеї розбудови незалежної держави. Непересічну виховну вартість мають і пов'язані з культурним прогресом людства національні цінності, пов'язані з духовними здобутками інших народів, котрі відкривають шлях до опанування загальнолюдськими цінностями. В. Винниченко стверджує: «Інтернаціоналізм, що вимагає одречення від своєї національності й розтворення себе в безфарбній, абстрактній масі людства, є абсурд. І не тільки абсурд, а лицемірна, шкідлива, просто злочинна пропаганда убивання життя в собі. Але інтернаціоналізм як сполучення всіх національних сил людськості, як кооперація народів є вищий розвиток національного чуття, є вищий щабель поступу людського. Він осуджує політику щодо свідомого знищення українства та зазначає наступне: «...планомірне, безоглядне, безсоромне, нахабне нищення української нації всіма способами, вщерб до стертя всякого сліду її, щоб навіть імені її не лишилось» [4, с. 12]. Колосальна природна родючість української землі, її надра та її працьовитий народ, за словами В. Винниченка, стали і «найбільшим лихом української нації в усій її трагічній історії». Така парадоксальність визначається тим, що українська земля приваблювала поневолювачів та загарбників на свої багатства впродовж понад трьох століть.

Перші спроби обґрунтувати науково-педагогічні засади виховання національної гордості молодого покоління здійснили корифеї вітчизняної педагогіки С. Русова та Г. Ващенко. На засадах гуманізму базується бачення національного виховання і вчення українки по духу С. Русової. Так, вона стверджує, що стара школа - виховувала затурканих рабів, а нова – повинна дати нам вільних громадян з власною позицією і з бажанням працювати... Тому нам необхідно виховувати гармонійно розвинену людину, працездатну, соціально свідому, корисну в суспільстві, з піднесеною любов'ю до рідного краю і з пошаною до інших народів. Визначний педагог Григорій Ващенко зазначав, що належить виховувати в молоді патріотизм, здорову національну гордість, свідому національну гідність “без національної пихи й презирства до інших народів”. Зокрема він стверджував, що виховний ідеал особистості ґрунтується на таких засадах: в основі виховання лежить християнська мораль та здобутки духовності українського народу. Виховний ідеал українця зорієнтований на досягнення подвійної високої мети: служіння Богові та своїй нації. Так, Г. Ващенко підтверджує зазначене такими словами: «Плекаючи свої кращі традиції, борючись за свою самостійну державу, українська молодь разом з тим мусить не тільки плекати загальнолюдські ідеали, а й активно боротись за них... Віримо, що ця боротьба закінчиться перемогою Правди і Добра...» [5].

У працях письменника, публіциста та освітнього діяча С. Черкасенка віднаходимо пряму залежність формування національної свідомості народу від ознайомлення з рідною мовою і літературою та гідного ставлення до надбань рідного народу, його великих і славетних постатей. «У культурних народів, - зазначає відомий діяч, - найдостойнішим ушануванням пам'яті великої людини, що завдяки своєму життю і таланту стала генієм нації, є виховання молоді на її величній ідеалах. Так, Англія має В. Шекспіра, Дж. Байрона, Німеччина – Г. Гейне, Іспанія – М. Сервантеса, Греція – Гомера, а Україна – Т. Шевченка. Чудова природа рідного краю, його славетна історія, гострі соціальні

проблеми, ідеали гуманізму та людяності, мелодійна мова – усе це знайшло відображення у творах Кобзаря і являє собою прекрасний ґрунт для розвитку духовних сил підростаючого покоління» [4, с. 49].

Потужною силою любові до своєї Батьківщини володіють сини та доньки великого народу, які задля його захисту і безпеки в часи загрози та війни сповнюються величним почуттям гордості своєї нелегкої місії, навіть до самопожертви задля миру та спокою на рідній землі. Усе це відображає О. Довженко у кіноповісті «Україна в огні». Полум'яні слова звучать наступним чином: «Батьківщина наша – Україна – мати! Благослови зброю синів своїх, прийми нашу кров, наші рани і подяку, що породила нас у великий грізний час, що возвеличила наше життя гордим щастям боротьби за твою долю, за все слов'янство, за людство...» [4, с. 54]. Складні часи випали на долю України, в роки Великої Вітчизняної війни, палала у вогні. І наскільки її огортало полум'я, настільки народ був духовно піднесений у боротьбі з ворогом.

Великий вітчизняний педагог В. Сухомлинський вважає духовно сильною, морально вільною, цілеспрямованою, мужньою ту особистість, яка «чимсь гордиться, в чомусь не має рівних. Це ідеал виховання, ми прагнемо до нього. Без людської гордості своїми достоїнствами, своєю доблестю немає тієї яскраво виявленої особистості...» [6, с. 271-272]. Він акцентує увагу на цілковитій гармонії суспільного й особистого, яку «можна досягти тільки за умови, що моральне благородство суспільства поєднується з особистою моральною схильністю, а ця схильність стає реальністю завдяки тому, що людина щаслива своїм особистим щастям, гордиться своєю особистою доблестю, особистими успіхами» [6, с. 270]. Педагог зазначає, що до особистості приходить моральна зрілість з переживанням почуття гордості за себе, за іншого, за народ: «...коли людина утверджує своєю працею високі ідеї, вона стає гордою, непохитною в своїх принципах» [6, с. 575]. Розмірковуючи над проблемою розвитку особистості, В. Сухомлинський визначає провідний компонент виховання – моральність, джерело якої він вбачає у гордості: «Щоб почуття моральної краси жило людську гордість, громадянську гідність, щоб людина вдвиглася не тільки в те, що навколо неї, але й у саму себе. Якщо людина не гордиться своєю власною красою, їй недоступні муки сумління, ніколи не доходить до її серця добре слово повчання або слово докори старших» [6, с. 579-580].

Подібної думки дотримується С. Гончаренко, який вважає, що гордість виникає в результаті усвідомлення особистістю громадського значення своїх досягнень та виступає одним із регуляторів процесу морального самовдосконалення особистості.

На сьогоднішній спостерігається в українського народу несформованість почуття національної гордості за вітчизняну історію як духовну силу, і в цьому справжня його трагедія, що полягає в невизначеності свого місця серед інших народів та неусвідомленості своєї значущості у світовій історії. Така існуюча ситуація несе подальшу загрозу процесам державотворення та націєтворення. З цього приводу Ліна Костенко зазначає: «Чому нашу історію не можна читати без брому? Не тому, що вона страшна, бували і страшніші. Тому що вона при-ни-же-на. А відтак принизлива. У нас навіть відлік часу – від поразок і катастроф, від війни, від революції, від голодомору, від репресій, від Чорнобиля. А як тепер – від виборів до виборів» [1, с. 223]. Упродовж віків з нас формували аморфну масу, яка не знає своєї історії, своїх перемог, своїх героїв, без національної гордості, національної свідомості, національної ідентичності. «Тотальне жлобство свідомо прищеплювалося людям, перетворюючи їх на масу. А масі не треба мистецтва, масі не треба культури – масі треба закласти у підсвідомість, і вона піде у спроектований бік» [1, с. 113]. Національний нігілізм спричинив деформацію суспільної свідомості, деградацію духовності, нівелював особистість як безлику та позбавлену індивідуальності, сформував комплекс меншовартості особистості, тобто неприйняття, байдужості або відчуження від національних цінностей, ідей, ідеалів, моральних норм, української культури, духовного коду нації – рідної мови. Під впливом негативного почуття вражається, принижується національна та особистісна гідність, що відображається в негативному ставленні особистості до себе, до свого народу та виникає тенденція до міжособистісної руйнівної поведінки. Народ, який уражений національним нігілізмом, немовби говорить собі, що нічого не вартий, що потрібно вкласти силу і вдихнути дух ззовні...

Такою потужною силою, здатною змінити національну самосвідомість, протилежною меншовартості, є почуття національної гордості. Так,

Т. Жеребило розглядає національну гордість як почуття, що лежить в основі соціально психологічного явища, в якому акумулюються: національна гідність; усвідомлення історичного внеску нації; висока оцінка власних національних культурних цінностей, зокрема рідної мови. В етнопсихологічному словнику В. Крисько подано таке трактування національної гордості: «патріотичне почуття любові до своєї Батьківщини й народу, усвідомлення своєї приналежності до певної нації, що проявляється в розумінні спільності інтересів, національній культурі, мові й релігії. Це почуття за своїм значенням абсолютно протилежне шовінізму і проявляється у прагненні сприяти всесвітньому розвитку національних традицій, мови, матеріальної та духовної культури; здатності давати відсіч тим, хто зазіхне на свободу та незалежність нації, зневажливо ставиться до її культури та представників. Поняття близьке за значенням до патріотизму і любові до Батьківщини» [7].

Варто відзначити, що виховувати національну гордість у підростаючого покоління потрібно з вимогою позитивного й толерантного ставлення до інших народів та національностей, спираючись на найкращі риси, ознаки, що збереглися та виплекалися українським народом упродовж довгих сторіч боротьби та зневір'янь. Національна гордість – почуття любові до своєї Батьківщини й народу, усвідомлення своєї приналежності до певної нації, що проявляється в розумінні спільності інтересів, національній культурі, мові й релігії, що базується на позитивній адекватній національній самооцінці. Саме національна гордість акумулює всі морально-духовні сили народу для розбудови держави та задля злагоди на шляху до процвітання держави.

Висновки. Таким чином, ретроспективний аналіз проблеми засвідчує, що питання виховання національної гордості піднімалося активними громадськими діячами, корифеями вітчизняної педагогіки в різні періоди історії України, і саме в національній гордості вбачали потужну силу, яка спроможна вивести свій народ з культурної відсталості на рівень цивілізованої нації, сприяти її національному самоствердженню. Національна гордість виступає стрижнем у становленні громадянина, оскільки без цієї інтегрованої якості особистість буде неповноцінна, з почуттям меншовартості і нездатна до плідної діяльності в інтересах держави. Коли народ вірить у власні духовні сили, має власну національну еліту, сформовану національну гордість, пишається своїм минулим, переймається теперішнім і бачить майбутнє, з'являється почуття впевненості в нації та поваги до неї. І саме тоді українська нація буде здатною піднятися на високий рівень культури, науки, мистецтва та виробництва.

Поданий матеріал не вичерпує усієї проблеми, потребує подальшого дослідження, зокрема можлива розробка моделі особистості зі сформованим почуттям національної гордості та концептуально-програмних засад виховання національної гордості у підростаючого покоління.

Резюме. У статті здійснено ретроспективний аналіз проблеми ставлення української інтелігенції до питання національної гордості у вітчизняній творчій спадщині. Визначено місце і роль почуття національної гордості на різних історичних віхах українського народу. Розглянуто сутність поняття нація у філософсько-педагогічних дослідженнях.

Зокрема проаналізовано наявність в українства еліти – української інтелігенції, яка виконує історичну, культурно-освітню місію у процесі становлення нації. З'ясовано сутність національної гордості як морально-духовної сили особистості, необхідної для розбудови держави на шляху злагоди до процвітання. **Ключові слова:** національна гордість, народ, нація, інтелігенція, громадянин, особистість, національне виховання, національний нігілізм, виховний ідеал.

Резюме. В статті проведено ретроспективний аналіз проблеми отношения української інтелігенції к вопросу национальной гордости в отечественном творческом наследии. Определено место и роль чувства национальной гордости в разные исторические эпохи украинского народа. Рассмотрено суть понятия национальная гордость в философско-педагогических исследованиях. В частности, проанализировано наличие в украинства элиты – украинской интеллигенции, которая выполняет историческую, культурно-образовательную миссию в процессе становления нации. Выяснено суть национальной гордости как морально-духовной силы личности, необходимой для созидания государства на пути согласия к процветанию. **Ключевые слова:** национальная гордость, народ, нация, интеллигенция, гражданин, личность, национальное воспитание, национальный нигилизм, воспитательный идеал.

Summary. In the article the retrospective analysis of the problem of the Ukrainian intellectuals' attitude to the question of national pride in native artistic heritage was made. The place and role of national pride feeling on the different historical milestones of Ukrainian people were determined. The essence of the concept of a nation in philosophical and pedagogical researches was considered. In particular, the presence among Ukrainians elite - Ukrainian intellectuals, who perform historical, cultural and educational mission in the process of nation establishment was analyzed. The essence of national pride as a moral and spiritual force of the individual which is necessary for a state development on the path to harmony and prosperity was found out. **Keywords:** national pride, people, nation, intellectuals, citizen, identity, national education, national nihilism, educational ideal.

Література

1. Костенко Л. В. Записки українського самашедшого / Л. В. Костенко. - К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
2. Куліш П.О. Твори: В 2т. – К.: Наукова думка. – Т.1. Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади. – 1994. – 752 с.
3. Левада Ю. А. Статті по социологии / Ю. А. Левада. – М., 1991. – 343 с.
4. Мірошніченко В. І. Теоретико-методичні засади патріотичного виховання майбутніх офіцерів прикордонників: дис.: доктора.пед.наук: 13.00.07 / Мірошніченко Валентина Іванівна – К., 2012. – 490 с.
5. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976. - Т. 2 – 1976. – 680 с.
7. Крысько В. Г. Этнопсихологический словарь / В. Г. Крысько - М.: МПСИ, 1999. - 343 с.